

Holocaust Franciaországban

*Cohen, Asher: Persécutions
et sauvetages. Juifs et Français
sous l'Occupation et sous Vichy*
(Üldöztetések és mentések.
Zsidók és franciák a megszállás
és Vichy idején)

Préface de René Rémond. Les Éditions
du Cerf, Paris, 1993.

1994. április 5-én, a budapesti Holocaust-konferencia ebédszünetében mesélt el Asher Cohen izraeli történész (Haifa University) a következő viccet: Párizsban François Kohn 1894-ben, a Dreyfus-per kirobbanásakor ijedtében mély álomba zuhan. 1945-ben fölébred és aggódva kérdi, mi történt, mialatt ő aludt. Volt két világháború és a második idején 6 millió zsidót meggyilkoltak – hangzik a tömör válasz. „Tudtam, – sóhajt föl szomorúan Kohn – ezek a franciák mindenre képesek”. Bármennyire is hihetetlennek tűnik, a századforduló tájékán a franciaországi antiszemitizmus semmivel sem volt gyengébb, mint a németországi vagy ausztriai, de bizonyos az is, hogy Oroszországban, Romániában és Lengyelországban is több antiszemita volt, mint Hitler majdani Harmadik Birodalma területén.

„François Kohn”-t talán csak Asher Cohen monumentális monográfiája tudná meggyőzni: nem francia honfitársai, hanem a németek és európai cinkosaiak mérsárolták le, pusztították el európai hitsorsosai jelentős részét. Ráadásul az európai zsidó Vészkorszak során a franciaországi zsidók közössége „csak” körülbelül 80 000 embert veszített. Asher Cohen könyvében pontosan ennek a sajátos francia Holocaustnak a történetét írja le és megpróbál választ találni arra a kérdésre: hogyan és miért tudta a francia zsidók 75 %-a túlélni a II. világháborút.

Könyve félezer oldalán csaknem 800 lábjegyzetet közöl, ezek némelyike fél nyomatott oldal terjedelmű. Az érdek-

lődő olvasó e lábjegyzetekből is meggyőződhet arról, hogy e monográfia szerzője nem csak alaposan ismeri témaköre szakirodalmát, de bőven idéz memoárokból, korabeli újságcikkekből is. Asher Cohen komoly levéltári kutatásokat is végzett Franciaországban, az Egyesült Államokban (YIVO Archives, New York) és Izraelben is. Franciaországban a megyei (département) levéltárak iratanyagában elsősorban a prefektusok „hangulatjelentéseit” tanulmányozta és ezek elemzésével is főként arra keresett választ, hogy mi volt az átlagfranciák véleménye a zsidóüldözésekről. E recenzió írója immáron jóval több mint egy évtizede vív, egyre kilátástalanabbnak tűnő harcot a magyarországi levéltári kutatási lehetőségek határait mind szűkebbre szabó illetékesekkel, így csak szomorúsággal vegyes meglepetéssel állapíthatja meg, hogy nem könnyű a franciaországi levéltárakban kutatók sorsa sem. Franciaországban sem lehet kutatni azokban a levéltári fondokban amelyekben a zsidókat és zsidómentőket feljelentő leveleket őrzik. Ezek száma Asher Cohen szerint sok ezerre tehető (122). Nem lehet kutatni a párizsi érseki levéltárban és a zsidó hitközségek konzisztóriumának irattárában sem (227.) Természetesen Franciaországban is vannak megbízható káderek, ők kutathatnak olyan levéltárakban is, ahová közönséges földi történész nem teheti be a lábát. Például Jacques Ravine-ról árulja el Asher Cohen, hogy kutathatott a Francia Kommunista Párt archívumának azon fondjaiban, amelyekben az ellenállókkal és a bevándorlókkal kapcsolatos iratok vannak (385.).

A fentiekben jelzett kutatási nehézségek ellenére Asher Cohen igen gazdagon dokumentált monográfiát írt a franciaországi zsidó Vészkorszakról. Mivel e témakör kevésbé ismert Magyarországon, célszerű talán a legfontosabb alap-adatokkal megismerkednünk. 1940 nyarán Franciaországot 6 területre osztották a nácik. Elzász-Lotharingiát a

Harmadik Birodalomhoz csatolták (és hamarosan meg is kezdték e területek „zsidótlanítását”); észak-nyugaton egy kisebb területsávot a brüsszeli német katonai parancsnokság irányítása alá helyeztek; az Atlanti-óceán partvidékét és az annektált területekkel határos területsávot „tiltott zónának” minősítették; Franciaország középső részét egyszerűen megszállták és a német hatóságok Párizsban rendezték be központjukat; a németekkel kollaboráló Pétain marsall Vichyből irányította a meg nem szállt zóna közigazgatását; Dél-Kelet-Franciaországban pedig az angolszász csapatok észak-afrikai partraszállását követően 1942 novemberétől megjelentek és újabb területeket szálltak meg a fasiszta Olaszország csapatai. Az európai zsidó Holocaust egyik paradoxona: az olasz fasiszta seregek által megszállt területeken éltek a zsidók Európa-szerte a legnagyobb biztonságban... Bár Mussolini már 1938-ban komoly zsidóellenes törvényeket hozott, ennek ellenére a fasiszták mindenütt megakadályozták a náciakt abban, hogy az ő fennhatóságuk alatt álló területekről deportálják a zsidókat.

1942 novemberében egyébként, mint az közismert, egész Franciaországot megszállták a németek, de Pétain rendszerét nem számolták föl, aminek döntő szerepe volt a zsidók sorsát illetően.

Nyilvánvalóan nem lehet megérteni a franciaországi zsidó Holocaustot pusztán önmagában. A náciak, mint ezt Asher Cohen is hangsúlyozza, európai méretekben gondolkodtak, terveztek, deportáltak és gyilkoltak. Ma már egyre világosabban látjuk: a náciaknak elsősorban a kelet-európai, főként a lengyelországi zsidóság legyilkolása volt a közvetlen, legfontosabb és legsürgősebb céljuk, de mindenünnen megpróbálták deportálni, elhurcoltatni a zsidókat, ahol nem ütköztek kisebb vagy nagyobb akadályokba. Módszerük Európa-szerte azonos volt. Ahol lelkes antiszemita szövetségesekre akadtak, mint például Franciaországban, ott viszonylag gyorsan elértek a zsidók megbélyegzését (sárga csillag), a zsidó vagyonok „árjásítását”, a

zsidók kirekesztését a különféle fontosabb foglalkozási ágakból, stb. Sajátos, hogy Franciaországban a németeknek ezen első intézkedéseket egyáltalán nem kellett követelniük a francia hatóságoktól. Inkább a német példa másolásáról van szó. Pétain radikális „forradalmárai” a fronton a németektől elszenvedett vereségért a demokráciát, a liberalizmust, a parlamentarizmust tették felelőssé. Számukra logikusnak tűnt, hogy a liberalizmussal azonosított zsidókon torolják meg a katonai vereséget. Csak arra ügyeltek, hogy a zsidók vagyona ne a németek kezére jusson. Vichy urai csak egy téren mutattak eltérést, sőt némi önállóságot: délen nem engedték bevezetni a sárga csillagot és mindvégig, tehát 1944 kora őszéig világos különbséget tettek a francia zsidók, vagyis a régóta Franciaországban élő, izraelita vallásúak és a friss bevándorlók között (35.; 213.) Franciaországba az első világháború előtt mintegy 30 000 zsidó vándorolt be, zömmel Oroszországból és Romániából. A pontos statisztikai felmérések hiányában Asher Cohen is csak becsülni tudja a „tősgyökeres” francia zsidók lélekszámát, szerinte 1940-ben 120–140 ezren lehetnek. A két világháború között, elsősorban Németországból és Ausztriából körülbelül 30–55 ezer „faji” és politikai menekült érkezett Franciaországba. A „tősgyökeres” francia zsidók és a friss bevándoroltak mellett létezett még a zsidóknak egy harmadik csoportja is, azok, akiknek már sikerült megszerezniük az állampolgárságot, de még nem tudtak integrálódni a francia társadalomba, baráti, üzlettársi, rokoni kapcsolatok nemigen fűzték őket a „befogadó” nemzethez (26–28.) 1940-ig a zsidók többsége a nagyvárosokban, főleg Párizsban, Marseille-ben, Bordeaux-ban, stb. élt. A zsidók által is lakott területeken 9 millió francia-, 50 000 zsidó pedig vidéken, kisebb városokban, szörványokban élt, mintegy 33 millió francia között. Nyilvánvaló, hogy elsősorban vidéken a franciák zöme 1940 előtt életében nemigen találkozhatott zsidóval, amely ténynek igen fontos szerepe lett később, amikor 1941–1942-

ben sok francia először életében üldözött, megalázott, rettegő zsidókkal találkozott (91.) Végül is 1942-ben 8 hónap alatt 41 951 zsidót deportáltak Franciaországból, közülük „csak” 6 500 volt „francia” zsidó. 1943-ban 17 000, 1944 első 6 hónapjában újabb 16 000 zsidót „sikertül” a németeknek és francia segítőknek deportálniuk. Végeredményben tehát az 1940-ben Franciaországban élő 320–350 000 ezer zsidóból körülbelül 80 000-en vesztették életüket (496.) Ezzel szemben például Hollandia elveszítette zsidóinak csaknem 80 %-át: a 140 000 hollandiai zsidóból több mint 100 000-et meggyilkoltak a nácik.

Asher Cohen végül is finom elemzéssel 3 fő és több kisebb okot tud megjelölni, amelyek kölcsönhatása végül is ehhez, a nácik szempontjából viszonylag csekélynek mondható „eredményhez” vezetett. A zsidó ellenállás, minden hősiessége ellenére alig párezer embert tudott Svájcba, illetve Spanyolországba menekíteni, vagy elrejtetni. Sokkal fontosabbnak látja szerzőnk a francia közvélemény jelentős részének „lelkessedés-hiányát”, sőt sok esetben nyílt ellenállását a zsidóüldözésekkel szemben. 1943 elejétől kezdve – mutatja ki meggyőző erővel Asher Cohen – két további tényező is korlátozta a németek akciószabadságát Franciaországban: a Wehrmacht nem vett részt a zsidók utáni hajtóvadászatban (ez nem lett volna döntő, ha a francia közigazgatási apparátus például a Sztójay-kormányéhoz csak megközelítően is hasonló lelkesedést és ügybuzgalmat tanúsít a zsidókérdés franciaországi „megoldásában”); másodsorban pedig a németek nem is igen erőltették a francia zsidók deportálását. Sokkal fontosabb volt számukra a francia gazdaságot kizsákmányolni, kényszermunkások tízezreit Németországba vitetni. Pierre Laval francia miniszterelnök 1942–1943-ban háromszor is találkozott Hitlerrel, de a Führer egyetlen alkalommal sem hozta szóba azt a tényt, hogy Franciaországból rendkívül vontatottan halad a zsidók deportálása. Annak ellenére, hogy Franciaországban igen sok antiszemita volt, a francia hatóságok mégsem voltak képesek

egy hatékony zsidóüldöző központi szervezetet működtetni. A Zsidókérdésügyi Főbiztosság (Commissariat général aux questions juives) inkompetenciája szintén szerepet játszott a franciaországi zsidók jelentős részének megmenekülésében. Figyelmet érdemlő tény, hogy a francia rendőrség és csendőrség csak igen mérsekelt szerepet játszott a zsidóüldözésekben, „egyedül” Eichmann és franciaországi fő szakértője, Theodor Dannecker (vele Bulgáriában és Magyarországon is találkozhatunk 1943–1944-ben) nem sokat tudott tenni.

A hagyományos, konzervatív, katolikus francia antiszemita zöme viszolygott a nácik rasszista, fajvédő-fajüldöző ideológiájától, nem utolsósorban azért is, mert sokan közülük jól tudták: Hitler világképében a francia „faj” a dekadens, hanyatló szolgánépek kategóriájába került. A zsidó kisgyerekek, öregek, nők brutális deportálása még sok olyan embert is felháborított, akik úgy általában nem szerették a zsidókat. A franciaországi keresztény egyházi vezetők jó része már 1940-től kezdve többször is élesen tiltakozott és nem csak a keresztény hitre áttért zsidók üldöztetése ellen. Nem is hatástalanul. A pétainista hatóságok mindenáron szerették volna megőrizni legalább a látszatát a „nemzeti egységnek”. Az internált külföldi állampolgárságú zsidók deportálásával jóval kisebb feltűnést keltett, mint a nagyvárosok utcáiról fényes nappal elhurcoltak látványa.

A Holocaust historiográfiájának egyik legsúlyosabb, legtöbb szenvedélyes vitát kiváltó problémaköre a zsidók szerepe saját maguk elpusztításában. Bár Asher Cohen nem idézi név szerint Hannah Arendt nevét, de a neves filozófus alapvetését nem tartja igaznak és alkalmazhatónak Franciaországban. Arendt szerint ugyanis az asszimiláns zsidók tekintélyes vallási és világi vezetői 1939 után lelkesen részt vettek saját hitsorsosaik elpusztításában. Zsidó Tanácsokba (Judenrat) tömörülve szolgálták a németeket, abban a reményben, hogy így legalább ők és családtagjaik megmenekülhetnek. Arendt azt is állítja, hogy ha nem lettek

volna ezek a zsidó kollaboráns vezetők, akkor a nácioknak nem sikerült volna ennyi zsidót lemészárolni. (Minderről részletesen lásd: Arendt, Hannah: Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil (The Viking Press, New York, 1963. pp. 312.) A Zsidó Tanács-vita részleteiben itt most nem érdemes elmerülni, elég talán arra utalni, hogy Asher Cohen könyvéből is kiderül, hogy például a franciaországi zsidók vallási és politikai vezetői távolról sem voltak lelkes náci kollaboránsok. Rendszeresen tiltakoztak hitsorsosaik üldöztetése ellen, megpróbálták, nem is teljesen sikertelenül, mozgósítani a franciaországi közvéleményt. Beadványaikban, melyeket az állami és egyházi vezetőkhez intéztek, részletesen feltárták a zsidóüldözések tényeit. (84–86.) Ráadásul a franciaországi zsidók deportálásához a hatóságok nem is vették igénybe a francia Judenrat közreműködését. A deportáltak listáit a francia állami hatóságok szolgáltatták ki a németeknek. Igaz, a Konzisztórium és a Franciaországi Zsidók Szövetsége (Union général des israélites en France) vezetői végül is nem fogták föl, hogy valójában halálos veszedelem, a fizikai megsemmisítés fenyegeti a deportáltakat. De, mint azt Asher Cohen több példával is meggyőzően bizonyítja: európai hitsorsosaik zöméhez hasonlóan a franciaországi zsidók és vezetőik sem voltak hajlandók elhinni, hogy a náci valóban minden egyes zsidót megakarnak gyilkolni. Nem arról volt szó, hogy ne állt volna rendelkezésükre elegendő számú információ a lengyelországi haláltáborokról. Fontosabb volt az, hogy ezeket a híreket nem akarták elhinni.

Bármennyire is alapvetően fontos munkának tartom Asher Cohen monográfiáját, néhány kritikai megjegyzésem sem hallgathatom el. Némileg gondosabb szerkesztői-szerzői munkával talán rövidíteni lehetett volna a mű terjedelmét. Kevesebb, jobban megválogatott leírással, csak a legfontosabb adatok, események említésével is alá lehetett volna támasztani az elemző részeket. A gondos szerkesztői kéz hiányára mutatnak azok a részek, ahol ugyanazt a tényt két-

szer, háromszor is olvashatjuk. A 20. oldalon a 22. sz. lábjegyzet szövege szó szerint megismétli a főszövegben szereplő információt. Rémond püspökről először a 200. lapon tudjuk meg, hogy nyíltan soha nem foglalt állást a zsidóüldözésekkel kapcsolatban. Ezt azután a 315. lapon ismét olvashatjuk, a gyengébbek kedvéért pedig a 459. lapon harmadszor is megtaláljuk ezt az információt.

A 133. oldalon a 11. lábjegyzet részletes ismertetést ígér a Wannsee-i konferenciáról, amelyen a náci vezetők véglegesen tisztázták az európai zsidóság kiirtásának alapelveit. Az ígért 257. lapon pusztán említi szerzőnk ezen nevezetes konferenciát.

Kár, hogy a zsidók foglalkozási struktúrájáról, a francia társadalomban játszott szerepéről keveset tudunk meg ebből a könyvből. Csak gyanítani lehet, hogy az orvosok, gyógyszerészek, fogorvosok egy része bizonyosan zsidó lehetett, hiszen különben miért pont ezekből a foglalkozási ágakból zárták volna ki őket már 1940-ben (20.) Ellentmondásosnak tűnik a franciaországi antiszemitizmus elemzése is. Míg egyrészt ijesztő számokat olvashatunk a kifejezetten „zsidózó” újságok népszerűségéről: A Gringoire c. hetilapot 300 000–400 000 ember vásárolta rendszeresen (23), sőt a déli zónában 1940 őszén 500 000 példányban jelent meg (161.) ugyanakkor a monográfia utolsó fejezetében Asher Cohen egy lakonikus megjegyzéssel tudunkra adja: „A kizárólag zsidóellenes újságok nem voltak kelendők.” (498.) Bizonyára inkább arról van szó, hogy 1940-ben még sokan és szívesen olvastak antiszemita újságokat, de amikor kiderült, hogy nem az absztrakt, idegen zsidóbolszista-ateistahazaárulók elítéléséről, hanem konkrét, hús-vér emberek, gyermekek, öregek és betegek brutális deportálásáról van szó, akkor még a korábbi antiszemiták jelentős része is felháborodott. Sokan tiltakoztak, kevesebb, de még mindig jelentős számú ember segíteni is próbált. A Gringoire és a hasonló szennylapok olvasói pedig talán elszégyellték magukat... Ha egyszer ilyen sokan segítettek a zsidóknak, akkor nem

igaz az az állítás, hogy az antiszemita francia írók, filozófusok hatása „döntő” és „meghatározó volt 1940 után (33.) Névsoruk egyébként elkésérítően hosszú: Céline, Pierre Drieu La Rochelle, Robert Brasillach, Lucien Rebatet mellett a Magyarországon is ismertek közül talán még Jean Anouilh és Marcel Aymé nevét érdemes megemlíteni (33.; 161.)

Asher Cohen a régebbi magyar szakirodalom állítását átvéve a Szálasi-féle Hungarista Mozgalomról azt állítja, hogy azt nácik pénzzel támogatták (51.) Sombor-Schweinitzer, a magyar politikai rendőrség főnöke 1943. májusi bizalmas jelentésében egyértelműen leszögezte: a magyar rendőri hatóságok minden erőfeszítése ellenére sem lehetett azt bebizonyítani, hogy a magyar nácik német pénzt kaptak volna. (Erről részletesen lásd: Karsai László: Ferenc Szálasi (in: Reformists and Radicals in Hungary. Ed. Ferenc Glatz. Etudes Historiques Hongroises, 1990. vol.5. 198–199. l.) Bibó István nem nevezhető populistá írónak, talán a társadalomtudós, politológus meghatározás illene rá (77.).

Ezeknél az apróbb-nagyobb pontatlanságoknál fontosabb problémának érzem Asher Cohen azon megjegyzését, mely szerint a zsidók franciaországi helyzete nem is hasonlítható össze sem a náci Németország, sem több kelet-európai állam helyzetével. Az utóbbi helyeken ugyanis, – ellentétben Franciaországgal –, a zsidókat kizárták az emberi közös-

ségből (313.). A hivatalos kormánypolitika Németországban valóban a zsidók teljes kirekesztését, eltávolítását, majd megsemmisítését tűzte ki célul. De még Berlinben is több mint 5000 zsidó élte meg a náci uralom végét, hamis papírokkal bújkálva, keresztények, „árják” segítségével, ami arra mutat, hogy nem minden német volt náci. A romániai antiszemitizmus igen erőteljes volt, de még a román hatóságok is, többek között a sztálingrádi német vereség hatására is, 1942 őszén beszüntették a zsidók mészárlását, nem engedélyezték a náciknak az ó-romániai, sőt még a dél-erdélyi zsidók deportálását sem. Még a nácik által életre hívott, igazán antiszemita-katolikus Szlovákia vezetői is több mint 2 évig le tudták állítani a zsidók deportálását. (Erről lásd: Karsai László: Holocaust Romániában és Szlovákiában (Aetas, 1993. 4. sz. 236–242. l.). Lengyelországban sem a lengyelek közismerten vad antiszemitizmusa, hanem a céltudatos, könyörtelenül következetes német politika vezetett a zsidók millióinak legyilkolásához.

Kritikai megjegyzéseim természetesen nem jelentik azt, hogy ne tartanám kifizető, alapos munkának Asher Cohen monográfiáját. Az európai zsidó Vészkor-szak történetét csak úgy ismerhetjük meg igazán, ha minden egyes országról Asher Cohenéhez hasonló monográfiák születnek.

Karsai László